

İstanbul’un Mega Projelerle İmtihanı

T. Gül Köksal

Dosyanın üçüncü ve son bölümünde **Cihan Uzunçarşılı Baysal** ve **Deniz Öztürk** ile birlikte İstanbul’a müdahaleleri farklı ölçeklerde ele alıyoruz. Bu yazı mega projelere değinirken, Cihan Uzunçarşılı Baysal’ın yazısı mahalle ölçeğindeki dönüşümleri kayda geçiriyor. Deniz Öztürk ise, mega projeler ve mahalle ölçeğindeki projeleri haritalıyor. Bu haritalar sadece müdahaleleri değil, mücadeleyi de gösteriyor. Müdahale kadar mücadeleyi de kayda geçmeyi ve yapabiliş yapamadıklarımızı bir çerçeve içinde görmeyi, üzerine düşünecek bir altlık oluşturmayı önemsiyoruz. Umarız önümüzdeki süreçlerde bu dosyalar geleceğimizi eşit, adil bir yaşamdan yana kurmak konusunda birer zemin olurlar.

Bu dosya ile birlikte bu dosyaya katkı verenlerin de çakıştığı iki Mimar.ist dosyasını da içeriklerinin yakınlığı nedeniyle anmak isterim. Hem burada mesele ettiğimiz dönüşümün daha önceki yıllardaki durumunu okumak hem de sürecin nasıl ilerlediğini görmek açısından bu ve sözkonusu iki dosya birlikte okunabilir. Tabii ki gerek Mimar.ist’in diğer sayılarında geçen bazı yazılar, ayrıca bu alanda üretilen çokça kaynak da İstanbul’un dönüşümünü anlamak konusunda yararlı olacaktır. Her iki dosyadan bazı alıntılarla “İstanbul’un Mega Projelerle İmtihanı”nı güncelleyeceğim.

Sözünü ettiğim dosyaların ilki mimar.ist’in 58. sayısının dosya konusu olan “*Mega Projeler ve İstanbul*.”¹ İstanbul’un gündeminde yer tutan ancak kamuoyu ile paylaşılmadığı için içeriklerine dair bilgilerimizin hayli sınırlı olduğu, öte yandan kente, çevreye, yaşama etkilerini de ancak meslek örgütleri ve direniş/savunma/dayanışmalar aracılığıyla tartışabildiğimiz mega projelerin etkilerini irdelerken, olguya çok boyutlu, çok yönlü niteliği ile bakmak gerekir. Örneğin ilgili dosyada **Mustafa Sönmez** 1980’lerden itibaren zemini kurulan özelleştirme hareketlerinin, bugün nasıl Kamu Özel İşbirlikleri halinde projelendirildiği ve Varlık Fonu ile taçlandırıldığını aktarıyor. Popüler adıyla “mega projeler”, aslında Kamu

Özel İşbirliği (KÖİ) projeleri ve son tahlilde bunlar, bir özelleştirme türü. Kamusal varlıkların mülkiyeti şeklen kamuda kalsa da işletme, kullanma hakkını özel firmalara bırakma operasyonu. Bu anlamda geniş anlamda özelleştirmenin de bir parçası oluyor. Kamuoyuna “mega projeler” olarak takdim edilen örneğin en büyüklerini İstanbul 3. Havalimanı, 3. Köprü (Yavuz Sultan Selim Köprüsü), Avrasya tüneli ile Gebze-İzmir Otoyolu yatırımlarının oluşturduğu projelerin hem ekonomik hem çevresel hem de mali istikrar açısından nasıl birer “yatırım kararları” olduğu çokça tartışılıyor.

Mega projelerle ölçeği değişen kentsel dönüşüm doğal çevrenin, yapılı çevreye dönüştürüldüğü bir kentleşme faaliyeti. Bu bağlamda doğal çevre, kırsal alanlar, nehirler, ormanlar, meralar gibi doğal kaynaklar yıkıcı-yaratıcı bir süreçle sürekli imara açılmakta. Dünya nüfusu kırsal alandan kentsel göçle, kent lehine artıyor ve kentler kırsal alanı da yutuyor. Mega projeleri güncel olarak işleyen Mega projeler isimli Web sayfasında açıkça görüldüğü üzere, mega projeler İstanbul’da kentin her noktasına ve geniş bir şekilde yayılmış durumda.² Bütün büyük projelerin son dönem hükümet döneminde gerçekleştirildiği de izlenebilmekte. Ülkenin inşaat sektörü üzerinden dönen ekonominin lokomotifleri olan İstanbul, AKP hükümetinin bir tür inşaat sahası.

İstanbul’daki mega projeler sürecini **Mücella Yapıcı** ile yaptığımız söyleşide şu şekilde özetlemiştik; “Mega projelerin itici güçlerinden biri olan liberal kentsel kalkınma modeline geçişin Türkiye’deki tarihi ile İstanbul tarihi çok ciddi bir şekilde çakışır. Bu aynı zamanda dünyadaki eşiklerle de birebir örtüşür. 2. Dünya savaşı sonrası kriz dönemlerinden, oradaki refah politikalarından vazgeçişin de bir tarihi var. 1950’lerle 1960’lar arasında dünyada çok ciddi bir mekânsal faaliyet görüyoruz. İstanbul’daki Menderes yıkımları, 1. Köprü’nün konuşulmaya başlandığı tarihler, imar faaliyetleri yaşanırken, aynı

şekilde Moskova'da, Tahran'da vd. artık imar odaklı bir kalkınmaya doğru gidiş var. 1970'lerde 1. Petrol krizi ile birlikte dünya ekonomisinde ciddi bir organizasyonel dönüşüm başlıyor. Kamu sektöründe artık devletin olmaması gerektiği söylemleri, İstanbul'un da pazarlanma söylemleri ile birlikte dile geliyor. Türkiye'deki kamu eliyle sanayi sektörünün coğrafyaya dengeli dağılımından vazgeçip, hepsinin Marmara Bölgesi'ne gelmesi ve 1980'deki Özal politikaları ile başlayan kırılma da hem kentsel dönüşüm sürecinin hem de kentsel politikaların dönüşümünün ve yavaş yavaş mega projelere geçişin ilk izlerinin atıldığı zamandır. 12 Eylül'den önce Dünya Ticaret Merkezi'nin getirilmesi, Ayamama Deresi'nde 500.000 m²lik bir kamu alanının kat karşılığı Dünya Ticaret Merkezine verilmesi gibi. '80'de artık direkt mekâna yönelik bir sürü hukuksal düzenlemeler başladı; turizm teşvik yasası, özelleştirme yasası gibi bütün yasaların bugününü hazırlayan o hukuksal ve ekonomik sosyal sürecin ilk kararlarının verildiği ve meşrulaştırdığı dönem. '70'lerde, 1. Boğaz Köprüsü'nün yapımı da o krizlere denk gelir. Çünkü finans bir yandan otomotiv sektörünü de güçlendirmek üzere mekânı kullanarak ortaya çıkar. Aynı şey '80'lerde 2. Petrol krizine rast gelir. Bu tür ekonomik ve sosyal dönüşümlerin olduğu süreçlerde, demokrasinin de ciddi bir şekilde kesintiye uğradığını, askıya alındığını görürüz. Çünkü bütün bunları yapabilmek için otoriter bir idareye ihtiyaç vardır.

24 Ocak kararlarından sonra bütün bu kararlar artık devletin kalkınma planlarına girmeye başlar. 2001-2005 arası, AKP'nin yavaş yavaş iktidara hazırlandığı dönemlerdir. Bu ekonomik politikaların karşılığında da kentsel politikalarda artık ülke bütününde geleneksel planlamadan kopmuş, "planlamadan projeciliğe" doğru akılan, sosyal politikalardan bir şekilde sıyrılınan, emlak eksenli özellikle İstanbul'da birtakım politikalar ve pazarlama politikaları görülür. 1999 Depremi önemli bir eşiktir. Artık deprem odaklı kentsel dönüşüm projeleri gündeme gelir. 2007-2013 yılları arasında 9. Kalkınma planı yapılır. Deprem master planı beklenirken projelerin cisimleştiği; Kartal'da Zaha Hadid projesi, Galataport, Kruvaziyer Liman Projeleri, Portlar, Haliç, Dubai Kuleleri gibi bugün mega projeler diye saydığımız projeler paketi ve bunun işlendiği bir Çevre Düzeni Planı ortaya çıkar. 2005'teki

MIPIM Fuarı'nda Galata Port ve Haydarpaşa Port gibi mega projeler uluslararası pazara da çıkar. Mega projeler İstanbul'un makroformunu değiştirir. 50.000 ve 100.000 çevre düzeni planları ile baktığımızda, 1970'lerden başlayarak artık İstanbul'un kendisi Türkiye'nin mega projesidir."

Diğer dosyamız olan ve küresel covid salgının ortasında Mücella Yapıcı ile birlikte editörlüğünü üstlendiğimiz mimar.ist 69. sayının "*Bir yapılı çevre sağlık sorunu olarak İstanbul'da mega projeler*" isimli dosyasında mega projelerin yapılı çevre sağlığına etkilerini ve politik, ekonomik, sosyal, toplumsal bağlamlarını farklı yönleri ile ele alacak şekilde çok disiplinli bir şekilde kurguladık. Aynı 6 Şubat depremleri sonrasında da olduğu gibi salgın günlerinde de inşai faaliyetler kesintisiz olarak sürdü. **Fuat Ercan**'ın "*Mega Projeler ve Bir de Çılgın Projeler Üzerine Fragmanlar: Ağaçla Birlikte Ormanı Görmek*" başlıklı yazısında işaret ettiği gibi kayırmacılık ilişkileri ile şekillenen, otoriter süreçlerin hızlandığı mega projeler yapılı çevreye politik-ekonomik bağlamda etkilerde bulundu. Mimar.ist Web sitesinden bu dosyaları indirip okuyabilirsiniz.

Mega projelere dosyamızda yazıları olan **İclal Dinçer** ve **Pelin Pınar Giritlioğlu** da değiniyor. Her iki yazar da mega projelerin inşa edilebilmeleri için gerekli zemin olan politik-ekonomik süreci aktarırken çeşitli örneklerle de değiniyor. Bu denli büyük ölçekli ve uzun soluklu işlerin hukuki süreci de çok karmaşık ilerliyor. Başta TMMOB Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odaları bu projelere karşı dava açıyorlar. Ancak sadece hukuki süreçle bu projelere karşı çıkılamayacağını yaşadığımız ikili hukuk sistemi gösteriyor. Bu nedenle sahada örgütlenen gerek yasal sürece gerekse de mega projelerin etki ettiği müşterek değerlere, doğaya, mahallelere, yapılı çevreye vd. dair söz-eylem üreten oluşumlar var. Örneğin "Kanal İstanbul" projesine karşı direnen "**Ya Kanal Ya İstanbul**" bu oluşumlardan birisi. Burada öncelikle sözkonusu kanal projesinin adına koyulan şerhi anmak isterim.³ Akademik üretimin de önemli payının olduğu terminoloji aracılığıyla olguları anlamlandırma, isimlendirmenin politik, ideolojik toplumsal yönleri olduğu açıktır. Bu hususta "Kanal İstanbul" ismi de bir markalaşma iddiası taşır. İstanbul gibi bir kadim kente inşa edilmesi planlanan kanalın, Pana-

ma Kanalı, Süveyş Kanalı vb. tarihteki örnekleri gibi önce konumu, sonra inşa edilen strüktürün adı, yani İstanbul Kanalı olarak isimlendirilmez. Bunun yerine kenti betimleyen bir zamir olarak, Kanal İstanbul olarak söylenir. Sistemin işleyişine uygun olan yapı çevre üretim aracı olan bu yaratıcı-yıkıcı isim, çeşitli araçlarla bir marka değeri kazanarak emlak piyasasına sürülür.⁴ “Kanal İstanbul” projesine karşı örgütlenerek direnenler, projenin adını yapı söküm yöntemi ile bozarak “Ya Kanal Ya İstanbul” demişlerdir.⁵ Oluşum, “Kanal İstanbul” projesinin adını bir tür kapitalist yaratıcı-yıkım veya yapı-söküm yöntemi ile bozarak “Ya Kanal Ya İstanbul” ismini alır. Bu yolla karar verici iktidarın bir marka olarak “adını koyduğu” projenin Türkçe’ye uymayan tamlama ifadesi parçalanarak proje bir tercih mevzusuna dönüşür. Böylelikle söz konusu kanalın varlığının, İstanbul’un varlığını tehdit etmesi durumu öne çıkarılarak, ya İstanbul ya da kanalın tercih edilmesi zorunluluğuna vurgu yapılır. Ya Kanal Ya İstanbul adını ilk kez Kuzey Ormanları Savunması’nın (KOS) 2017’deki iki deniz arasında yürüyüş eylemindeki pankartlarda ve söylemlerinde kullanır.⁶ Daha sonra bu isim Dünya Doğayı Koruma Vakfı’nın (WWF), WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) gibi başka yerlerde de değerlendirilir.⁷ Oluşum, isimlerine çoğul bir taban hareketi olma şiarını taşıyan koordinasyon ifadesini de ekler. Koordinasyonun Web sitesinde oluşumda yer alanların isimleri geçmektedir. Projeye karşı çıkan kitlenin çeşitliliği, ne kadar farklı oluşumun kanalın etkilerini dikkate aldığını da gösterir.

Mimar.ist 58. sayıda mega projelere karşı direnen oluşumlardan da söz etmiştik. Bu projelerin bir kısmı uygulanmış olsa da mücadele edenler karşı sözlerini ifade etmeye ve deneyimlerini diğer mega dönüşüm projelerine aktarmaya devam ediyorlar. Örneğin yukarıda “Ya Kanal Ya İstanbul” olarak andığım oluşumun akrabası olan “**Kuzey Ormanları Savunması**” (KOS) gibi. Dosyamızda KOS, İstanbul’un kuzeyinde yer alan ekosistemin kesintisiz olarak korunması için mücadele sürdürdüklerini ifade etmişti. Kuzey Ormanlarının niteliği ve önemini kamuoyuna anlatmayı birinci hedef olarak tanımlamışlardı. İkinci olarak Kanal İstanbul projesinin yaratacağı tahribata dikkat çekilmeye çalışılıyordu. Nefes Ol Kampanyası 3. köprü ve havalimanı ile birlikte Kanal İstanbul projesine karşı

yürütüldü. KOS bu projeleri bir bütün olarak gördüğünü belirtmişti. Kuzey ormanlarını ‘kuzey İstanbul’a dönüştürme amacı taşıyan mega projelerin tetiklemeye başladığı ‘yancı’ projelerle ve gerek kanal İstanbul güzergahı sayılan bölgelerde yapılan acele kamulaştırmalara dikkat çekmeye, yine mega projelerin etki sahası içerisinde bulunan dev askeri arazilerin inşaat sermayesi tarafından yutulmasına engel olmaya çalışıyordu. “Kanal İstanbul”, yeni şehir, 3. Köprü ve kuzey Marmara Otoyolu gibi 3. Havalimanı projesine karşı mücadele de bu kapsamda ele alınabilir. Benzer bir örnek olarak özetle Galata ve Kabataş kıyılarının özelleştirilmesi projesi olan Galataport’a karşı **İstanbul Kent Savunması, Beyoğlu Kent Savunması** gibi oluşumların çabaları, Galataport’un inşasını durduramamış olsa da, süreci uzatmış, işleyişe dair görünürlük kazandırmıştır.

Halen aktif bir biçimde mücadeleye devam eden **Haydarpaşa Dayanışması** ve **Haliç Dayanışması** ise diğer aktivist oluşumlar gibi hukuka aykırı hareketleri kamuoyu ile paylaşmakta, ilgili meslek örgütleri ve demokratik kitle örgütleri ile ilişki içinde süreci görünür kılmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Haydarpaşa ve Haliç Dayanışmalarının mücadelesini aktardıkları üretimlerine de yer vermek yararlı olacaktır. Haydarpaşa Dayanışması her hafta düzenli olarak Gar sahasında Pazar eylemlerine devam ederken bir yandan da süreçlerini yayına dönüştürmüştür. Haydarpaşa Dayanışması aktivistlerinden olan ve bu alanda yüksek lisans tezi yazan **Ayça Yüksel**’in editörlüğünü üstlendiği “*Haydarpaşa Kitabı: Mekan, Kent, Mücadele*” isimli yayın mimarlık tarihi, kültürel ve endüstriyel miras, kentsel politika, ekonomi-politik, kentsel ulaşım ve planlama, mekânsal kimlik, sinema ve sanat çalışmaları, akustik ekoloji ve ses peyzajı/çevresi, kentsel toplumsal hareketler ve emek mücadelesi alanından araştırma ve analizler, demiryolcuların ve sendikacıların tanıklıkları ile bir arada sunuluyor.⁸ Diğer yayın da, Haydarpaşa Dayanışması’nın “*Yaşayan Haydarpaşa*” kitabıdır.⁹

Alper Şen, Ekin Sarıca ve Pelin Kaydan ile birlikte hazırladığımız “**Yaşayan Üreten Dönüşen Haliç**” (YÜD) belgeseli ise, Haliç’in dönüşümünün yanısıra buna karşı mücadele eden Haliç Dayanışması, Okmeydanı, Bedrettin gibi mahalle direnişlerine de yer verir.¹⁰ Görsel belgeleme çalışmasının kısa

tanıtımı şu şekildedir; “Bir üretim alanı, emek-mekânı olarak Haliç, yüzyıllardır dönü-şüyor ve dönüşmeye de devam edecek. Peki bu dönüşüm nasıl oluyor, kimler dönüşümü tetikliyor, söz ve yetki sahibi karar vericiler kim, kimler bundan etkileniyor, karar vericilerden yurttaşlara katılımcılık nerede başlıyor, nerede bitiyor? Bu görsel belgeleme çalışmasıyla İstanbul Haliç’i yaşayan, üreten, dönüş-şen yönleriyle, sözlü tanıklıklar eşliğinde, bir arada, ilişkisel, tarihsel, materyalist, diyalektik, çelişki ve çatışmaları ile bir bütün olarak ele aldık. Haliç’ten İstanbul’a ve yeri gelince Diyarbakır’a da uzanan birbirinden alakasız gibi görünen, bağlamından koparılmış veya toplumsal bellekte bir köşede kalmış gibi duran konuları birbirine ince ince bağlamaya çalıştık”. Haliç Port projesi bugün Tersane İstanbul adıyla inşa edilmeye devam ederken bazı bölümleri kültür-sanat faaliyetleri için kullanılmaya başlandı. Tersaneler bütünlüğünün kısmen de olsa üretimi devam eden Haliç Tersanesi ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Hatları Genel Müdürlüğü tarafından işletiliyor. Bu alanda da yakınlarda kültür-sanat mekânlarının açılacağı haberleri geçiyor.¹¹ Üretim faaliyetini etkileyecek, yine tepeden inme kararlarla verilen kültür-sanat mekânı haberleri Haliç Dayanışması tarafından gündem olmaya devam ediyor. YÜD belgeselinde kültür-sanatın bu tür kent hakkı, ulaşım hakkı gasplarını ne şekilde meşrulaştırmaya çalıştığı, müşterek değerlerimizi turizme pazarladığı, Beyoğlu Kültür Yolu gibi projelerle bir kültürel savaşına dönüştürdüğü detaylı olarak ele alınıyor. YÜD’nin aynı adı taşıyan “Yaşayan Üreten Dönüşen Haliç” isimli X ve instagram sosyal medya hesaplarından belgeselin gösterimleri, açık toplantıları ve süreci takip edilebilir.

İstanbul’un Mega Projelerle İmtihanına

Dair Son Söz

Adını andığım kentsel toplumsal taban örgütlenmelerinin eldeki kısıt imkanlarla böylesi bir direniş hattının kurulabiliyor olmasını, daha çok katkı ve kişi ile daha kuvvetli bir karşı hegemonyanın oluşabileceği potansiyel olarak okuyorum. Bu kadar geniş biraradalığın kurumsal bir yapı altında olmadan, maddi bir destek almadan ve hatta sürekliliğini sağlayacak somut bir kazanım olmadan, tamamen inanca bağlı bir emekle sürdürülmesi, hele de Türkiye gibi baskının yoğun olduğu bir ülkede

son derece önemli bir demokratik hak talebidir. Bu tür örgütlenmelerin demokratik kitle örgütleri ve meslek örgütleri ile kuracakları yatay ilişkiler, aynı bağlamda diğer hak mücadele hatlarıyla kuracakları kesişimsel-organik bağlar sayesinde İstanbul’un mega projelerle imtihanında iktidar ve sermaye birikimi aleyhine kazanımlar sağlayacağı açıktır. ■

T. Gül Köksal, Doç. Dr., Mimar, Koruma Uzmanı

Notlar

1. <http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-58-kis-2017/>
2. Mega Projeler İstanbul. <https://megaprojeleristanbul.com/>
3. “Kanal İstanbul Projesi”ndeki Türkiye isimli kitapta (Ed. Fuat Ercan, Tuğçe Tezer, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2022) çokça yazar bu isimlendirmeyi tartışmaya açıyor.
4. Kanal İstanbul. <https://www.kanalistanbul.gov.tr/tr>
5. Ya Kanal Ya İstanbul. <https://yakanalyaistanbul.org>
6. <https://kuzeyormanlari.org/2017/09/29/iki-deniz-arasi-rotasinda-bir-yuruyus-ya-kanal-ya-istanbul/>
7. <https://www.wwf.org.tr/?9660/Kanal-Istanbul-Istanbulun-dogasi-icin-buyuk-riskler-yaratacaktr>
8. “Haydarpaşa Kitabı: Kent, Mekân ve Mücadele”, Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.
9. “Yaşayan Haydarpaşa”, Haydarpaşa Dayanışması, BTS, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2022.
10. Yaşayan Üreten Dönüşen Haliç belgeseli fragman için bkz. <https://twitter.com/yudhalic/status/1711311701553897540>; https://www.instagram.com/p/CyLdjH5MI_1/
11. <https://bianet.org/haber/tate-koleksiyonu-artistanbul-feshane-de-290871>

Istanbul's Account of the Mega Projects

Urban transformation, which changes in scale with mega projects, is an urbanization activity in which the natural environment is transformed into the built environment. In this context, the natural environment, natural resources such as rural areas, rivers, forests and pastures are constantly being opened to development through a destructive-creative process. This article focuses on the ongoing mega projects in Istanbul and the organizations fighting against them.